

YERLİ VƏ İNTRODUKSIYA OLUNMUŞ PAMBIQ SORTLARININ PAMBIQ SOVKASI İLƏ SİRAYƏTLƏNMƏSİ

Xülasə

Hesabat ilində pambıq əkinlərində stasionar sahə seçilmiş, təcrübə qoyulmuşdur. Stasionar sahədə aparılmış tədqiqatlar göstərdi ki, Gəncə-182 sortunun Pambıq sovkası ilə sirayətlənməsi 19 %, Bəyaz Altun-1010 sortunda isə 15% olmuşdur. Digər zərərvericilərdən pambıq mənənəsi, tor gənəsi, tütün tripsi, tarla bağacığı və yaşıl circırma da müşahidə edilmişdir. Hesabat ilində hər iki pambıq sortunda pambıq sovkasının alaq otunda və pambıq bitkisində dörd nəslə aşkar edilmişdir.

Açar sözlər: pambıq, zərərverici, sort, nəsil, tor gənəsi, pambıq mənənəsi, pambıq sovkası, tütün tripsi, tarla bağacığı, yaşıl circırma.

Pambıq strateji əhəmiyyətə malik olan bir bitkidir. Kənd təsərrüfatının əsas vəzifəsi əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatını, sənayenin isə xammala olan ehtiyacını təmin etməkdən ibarətdir. Bu bitki Azərbaycanda geniş becərilir və ağ qızıl adlanır. Pambıq (*Gossypium*) isti və işıq-sevər bitkidir. Pambığın vətəni Hindistandır. Vegetasiya müddəti 110-145 gündür. Yetişməsi üçün faydalı temperatur lazımdır. Pambıq əsas texniki bitkidir. Dünya istehsalı üçün cari təxminlər təxminən 25 milyon ton təşkil edir ki, bu da əkin sahələrinin 2,5%-ni təşkil edir. [3.s 7-8]

Pambıqçılıqda tətbiq edilən texnologiyanın tamamilə yenidən işlənməsi, yüksək məhsuldar, tez yetişən sortların tətbiqi, pambıqçılığın maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, pambığın xəstəlik və zərərvericilərinə qarşı səmərəli mübarizə tədbirlərinin hazırlanması və s. bunlar bitkinin məhsuldarlığını artırmaqla pambıqçılığı xalq təsərrüfatının ən rentabelli bir sahəsinə çevirə bilər. [1, s. 11]

Pambıq sovkasının tırtılları 6 yaş dövrü keçirir, 15 gün pup mərhələsi keçirirlər. Türkiyə şəraitində qarğıdalı bitkisində 1 nəsil verir. [4]

Kənd təsərrüfatının başqa sahələrində olduğu kimi, pambıqçılıq da bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğun inkişaf etdirilməlidir. Bazar münasibətlərinə keçid şəraitində pambığın maya dəyərinin aşağı salınması üçün hər şeydən əvvəl məhsuldarlığın yüksəldilməsinə nail olunmalıdır. Bunu nəzərə alaraq aşağıdakı məsələlərin öyrənilməsi planlaşdırılmışdır.

1. Pambıq əkinlərində yerli və introduksiya olunmuş sortlarda zərərvericilərin növ tərkibinin təyin edilməsi.

2. Yerli və introduksiya olunmuş sortlarda başlıca zərərvericilərin aşkar edilməsi.

3. Yerli və introduksiya olunmuş sortlarda başlıca zərərvericilərin inkişafının ekoloji amillərin təsiri nəzərə alınmaqla dəqiqləşdirilməsi və inkişaf dinamikasının öyrənilməsi.

Təcrübəmiz metodikaya uyğun olaraq Samux rayonu İnstitut qəsəbəsində yerləşən BM və TBETİ-na məxsus təcrübə sahəsində qoyulmuşdur. Təcrübəmiz 4 variant, 4 təkrarda Bəyaz Altun-1010 və Gəncə-182 sortları üzərində aparılmışdır.

Pambıq sovkası – Pambığın bar orqanlarına-qönçə, çiçək və qozlara vurduğu zədənin həcminə görə birinci yerdə durur. Zərərverici *Heliothis armigera* HB kəpənəklər (Lepidoptera) dəstəsinin sovkalar (Noctuidae) fəsiləsinə aiddir.

Pambıq sovkası (qoza qurdu) gecə kəpənəklərindəndir. Bu ziyanvericinin kəpənəkləri cinsindən asılı olaraq bir-birindən fərqlənir. Dişi kəpənəyin üst qanadları qonur-qəhvəyi, erkək fərdlərin kəpənəyinin qanadları isə açıq qonur tülkü örtülü olur və ortasında tünd boz rəngdə paxla şəkilli ləkə vardır, alt qanadları sarımtıl-ağ rəngdə olub, kənarları tünd zolaqla haşiyələnir və ortasında aypara şəkilli bir qədər tünd ləkə var. Kəpənəyin bədəninin uzunluğu dayanmış halda 12-18 mm, qanadları açılmış halda isə eni 30-40 mm-dir. Yumurtası şar formasında olub oturacağından basıqdır. Onun diametri 0,5-0,7, hündürlüyü 0,4-0,5mm-dir. Üzərində əsasından oturacağına doğru 26-28 ədəd uzanır. Təzə qoyulmuş yumurta mumabənzər ağ rəngdə, yetişmiş yumurta isə qaramtıl-yaşıl rəngdə olur. Tırtılın da rəngi dəyişkəndir. Açıq-yaşıl, sarı-qırmızı-qonur, bənövşəyi-qara, başı sarımtıl olub, üzərində ləkələr vardır. Bədənin üzərində uzununa üç enli zolaq uzanır və eninə isə çoxsaylı dalğalı xətlər vardır. Tırtılın bədənini asanlıqla görünən qılçıqlarla örtülüdür. Döş qalxancıq çılpəkdir, mərmər şəkilidir. Üç cüt həqiqi döş və beş cüt yalançı qarıncıq ayaqları var. Yetkin tırtılın uzunluğu 35-40 mm-dir. Pupun rəngi qəhvəyi və ya qırmızımtıl-şabalıdıdır. Qarıncığın qurtaracağında qarmaq kimi əyilmiş iki tikancıq var. Pupun digər enli ucunda kəpənəyin başı, gözləri, ayaqları və qanadlarının izləri görünür. Kəpənəklər gecə cütləşirlər və yumurta tökürlər. Kəpənəklər 15-20 günə kimi yaşayırlar. Onlar çiçəklərin şirəsi ilə qidalanırlar. Pambıq sovkasının dişiləri çoxdöllüdür. Hər bir dişi kəpənək orta hesabla 500-ə qədər, bəzən isə 3000-ə qədər yumurta qoyur. Kəpənək özünün buraxdığı yapışqanı ilə yumurtalarını budaqların ucuna, yarpaqların üzərinə tək-tək yapışdırır. Ona görə də yumurta bitkinin üzərində dayanıb qalır. Uzun müddət davam edən küləkli, yağışlı havalarda sovkalar yumurta qoya bilmirlər. Havalar stabilləşdikdə yumurta qoyuluşu başlayır. Yayın isti vaxtlarında yumurtadan tırtıl 2-3, yazda və yayın axırlarında isə 4-7 gündən sonra çıxır.

Hər iki sortun pambıq mənənəsi ilə sirayətlənməsi

Yumurtadan yeni çıxmış tırtıl ilk zamanlar bitkinin yumurta qoyulmuş hissəsi ilə qidalanır. Sonralar yarpaqlarla və çiçək yanlıqları ilə, habelə boy nöqtəsində olan kiçik yarpaqların lətli hissəsi ilə qidalanır. Tırtıl üçüncü yaşıdan sonra qönçə və çiçəkləri deşib, onların toxumluqları ilə qidalanır. Zədələnmiş qozalar hava şəraitindən asılı olaraq quru və ya yaş çürümə xəstəliyinə tutulurlar. Tırtıl zədələdiyi yetkin qozaların lif çıxımı 60-70% azalır və əmtəlik keyfiyyəti aşağı düşür. Tırtıl böyüdükcə öz qabığına sığmır. Ona görə də 5 dəfə qabıqdəyişmə edərək 6 yaş dövrü keçirir. Tırtıl 6-cı yaşında torpağa enərək puplaşır. Qidalandığı bitkilərin təsirindən onun rəngi fərqli olur. Yaşıl yarpaqla qidalanan tırtıl qonur, qara-yaşıl, sarı, mayalanmış çiçəklə qidalananın rəngi çəhrayı olur. Tırtılın inkişafı isti vaxtlarda 13-18 gün, sərin vaxtlarda 19-21 gün davam edir. Tırtıl öz inkişafı dövründə 12-15 qədər bar orqanını zədələyə bilir, böyüyüb 35-40 mm-ə çatdıqda bitkidən torpağa enir və 4-10 sm və bəzən daha dərinliyə sürünərək özünə çıxış yolu açır və yolun axırında pupa çevrilir. Yolu ona görə qoyur ki, pupdan çıxan kəpənəklər rahat çıxıb uça bilsinlər. Pup mərhələsi yay dövründə 9-12 gün davam edir. Bu müddət ərzində pupun daxilində kəpənək formalaşır. Pambıq sovkasının birinci yaz nəslinin kəpənəklərinin uçması havanın temperaturu ilə

sıx bağlıdır. Apardığımız təcrübədə pambıq əkinlərində kəpənəklərin kütləvi uçuşu iyun ayının ikinci ongünlüyündə müşahidə edilmişdir. Yumurta qoyuluşu iyunun axırlarından iyulun birinci ongünlüyünə, tırtıl dövrü isə iyulun ikinci ongünlüyündən iyulun axırlarına kimi, puplaşma dövrü iyulun ikinci ongünlüyündən iyulun axırlarına kimi müşahidə edilmişdir. İkinci nəsil iyulun ikinci ongünlüyündə müşahidə edilmişdir. Kütləvi yumurta qoyuluşu iyulun axırlarından avqustun birinci ongünlüyündə, tırtılların çıxış dövrü iyulun axırından, avqustun əvvəlinə kimi, puplaşma dövrü avqustun ikinci ongünlüyündən avqustun axırlarına qədər 3-cü nəslə inkişaf edir.

Sortun adı	Hesabatın tarixi	Havanın gündəlik orta temperaturu °C	Nisbi rütubət %	Zədələnmə faizi %	Zədələnmə intensivliyi, bal	Zədələnmə dərəcəsi, %
Gəncə -182	20.06.2023	22	75%	-	-	-
	25.06.2023	26	59%	-	-	-
	30.06.2023	28	54%	5%	0,05	1,0%
	05.07.2023	29	57%	7%	0,07	1,4%
	10.07.2023	26,3	59%	7%	0,07	1,4%
	17.07.2023	24,2	51%	10%	0,10	2,0%
	24.07.2023	30	53%	11%	0,11	2,2%
	01.08.2023	28	61%	13%	0,13	2,6%
	08.08.2023	30	62%	15%	0,15	3,0%
	15.08.2023	31	52%	15%	0,17	3,4%
	22.08.2023	30	52%	16%	0,18	3,6%
	28.08.2023	23	67%	17%	0,19	3,8%
	04.09.2023	24,7	76%	18%	0,2	4,0%
	15.09.2023	22	59%	19%	0,22	4,4%
Bəyaz Altun -1010	20.06.2023	22	75%	-	-	-
	25.06.2023	26	59%	-	-	-
	30.06.2023	28	54%	2%	0,02	0,4%
	05.07.2023	29	57%	3%	0,03	0,6%
	10.07.2023	26,3	59%	5%	0,05	1,0%
	17.07.2023	24,2	51%	7%	0,07	1,4%
	24.07.2023	30	53%	7%	0,07	1,4%
	01.08.2023	28	61%	9%	0,09	1,8%
	08.08.2023	30	62%	10%	0,10	2,0%
	15.08.2023	31	52%	12%	0,12	2,2%
	22.08.2023	30	52%	13%	0,13	2,6%
	28.08.2023	23	67%	15%	0,15	3,0%
	04.09.2023	24,7	76%	15%	0,17	3,4%
	15.09.2023	22	59%	15%	0,17	3,4%

Cədvəldən də göründüyü kimi, Gəncə-182 sortunun havanın orta gündəlik temperaturu 220 C, nisbi rütubət 59% olduqda pambıq sovkası ilə zədələnmə faizi 19 %, Bəyaz Altun-1010 sortunda isə havanın orta gündəlik temperaturu 220 C, nisbi rütubət 59% olduqda, pambıq sovkası ilə zədələnmə faizi 15% olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynov C.H. “Pambıq bitkisinin zərərvericilərinə qarşı integrir mübarizə”. Gəncə-2015, s. 11.
2. John L,& Capinera., (2018). University of Florida “ Featured Greatures Entomology & Nematology. EENY-173.
3. Seydəliyev N, (2012)BAKI “Şərq-Qərb”- “PAMBIQÇILIĞIN ƏSASLARI” səh 7-8.
4. <https://alsanalsa.com>

Хуршид Забит кызы Асланова
Старший научный сотрудник Научно-Исследовательского
Института Защита Растений и Технических Культур
E-mail: xursid.aslanova@gmail.com

Зараженность местных и интродуцированных сортов хлопчатника хлопковой совкой

Резюме

В отчетном году для выращивания хлопка было выбрано стационарное поле и проведен эксперимент. Исследования, проведенные в стационарном поле, показали, что сорт Гянджа-182 заражен хлопковой совкой на 19%, а сорт Беяз Алтун-1010 - на 15%. Среди других вредителей отмечены хлопковая тля, паутинный клещ, табачный трипс, полевой клоп и цикадка. В отчетном году у обоих сортов хлопчатника выявлено четыре поколения хлопковой совки в сорняках и хлопчатника.

***Ключевые слова:** хлопчатник , вредитель, поколение, паутинный клещ, хлопковая тля, хлопковая совка, табачный трипс, полевой клоп, цикадка.*

Khurshid Zabit Aslanova
Senior researcher of Plant Protection and Technical
Plant Science-Research Institute.
E-mail: xursid.aslanova@gmail.com

Infestation local and introduced cotton varieties by the cotton bollworm

Summary

In the reporting year, a stationary field was selected for cotton cultivation and an experiment was carried out. Research conducted in the stationary field showed that Ganja-182 variety was 19% infected with cotton bollworm, and Beyaz Altun-1010 variety was 15%. Among other pests, cotton aphid, spider mite, thrips tabaci, plant bug and green leafhopper were observed. In the reporting year, the fourth generation of cotton bollworm and cotton plant was detected in weeds in both cotton varieties.

***Key words:** cotton, pest, variety, generation, cotton aphid, cotton bollworm , thrips tabaci, plant bug, green leafhopper.*